

Казыев Н.К.

КЫРГЫЗ АДАМ АТТАРЫ БҮГҮНКҮ КҮНДӨ

Казыев Н.К.

КЫРГЫЗСКИЕ ИМЕНА ЛЮДЕЙ НА СЕГОДНЯШНИЙ ДЕНЬ

N.K. Kazyev

KYRGYZ NAMES TO DATE

УДК: 494.3 -3:413.11

Макалада кыргыз адам аттарын изилдөөнүн бүгүнкү күндөгү абалын мисалдар менен ачып берүүгө далалат жасалып, адам аттарын изилдөөнүн ыкмалары жөнүндө бир аз сөз болгон.

In this article there was an effort of looking into the examples in researching Kyrgyz private names and their possible ways of studying

Тилдин пайда болушу адамга окшош маймылдан баштап хомо сапиенстрге чейин өзгөчө орчундуу эволюция доорун башынан кечирген. Демек, тилсиз адам баласын, анын ичинен инсандык турпатын көз алдыга келтирүү мүмкүн эмес. Ушундан улам эволюциялык заманында тилдин жаралыш этабы башталган да, ономастикалык атоолордун аталышын алгачкы тепкичтүү, туюмдуу абалы жаралып, алардын ажырымынын түптөлө башталышына негиз пайда болот. Муну менен филогенездик (түрдүн: адамдын, жаныбарлардын, өсүмдүктөрдүн) жалпы тарыхый өнүгүшү аныкталып, онтогенез (кубулуштардын жекече-өздүк, өзүмдүк) өнүгүшү жаралат. Өз кезегинде мындай абал (шарт, жагдай десе да болот), ономастиканын негизине да кыртыш жаратат, тагыраак айтканда, айрыкча, топонимдик, антропонимдик, этнонимдик аталыштардын жаралып, жашап кетишинин абалы түзүлөт.

Ошентип, ономастикалык система жарала, калыптана баштайт да, ички бөлүктөрүнүн категориялары түзүлөт. Бул көрүнүш наристенин кенин калыптануусунан элес берет. Өз учурунда тилдик система ономастикалык атоолордун турмуштук зарылдык менен коомдук муктаждык алкагынан алыс кете албай турат.

Коммуникативдик ыкмалар чырмалыша жашай баштайт. Окумуштуулар онимизация процессии болот да, объект, субъект, ага чынжырлана (жалгаша) экзистенциалдык жана таандык категориялары айырмалана (колдоно) башталып, ономастикалык формалар түптөлөт да, ономастикалык системанын коммуникативдик алкакка шарт жаратат, алкактык ориентация пайда болот. Бул ономастикалык атоолордун (аталыштардын) аналогиясына жол ачат да, апеллятив лексика менен жалгаша жашашына жагымдуу, ошол эле учурда объективдүү шарт жаратат.

Биздин жекече байкашыбызча, бул жерде семантикалык алкак (же талаа, өзөн) көрүнүшүнүн алкак үлүшү да бар экендигине күмөн санабайбыз, көчмөндөрдүн (көчмөндүктүн) байыркы изинин салымын танбайбыз. Мындай көрүнүштү, кубулушту

бөтөнчө топонимдерден, зоонимдерден (алардын аталыштарынан) баамдайбыз, же буга заттык атоолордун жаралышы негиз болуп тургандыгына назарыбыз тушугат.

Кыргыз адам аттарын изилдөөдө бүгүнкү күндө бир докторлук (Ш.Жапаров), эки кандидаттык (А.Боронов, Н.Казыев) диссертация корголгон. Бир нече монографиялык эмгектер (сөздүк дагы башка багыттагы эмгектер) жарык көргөн жана ар кандай багыттагы антропонимдик иштер жүргүзүлүп жатат.

Жогоруда оюбузду мисалдардын алкагында жалгаштыруу үчүн - Ш. Жапаровдун эмгегинен бир нече конкреттүү мисал келтирүүнү эп көрөбүз. (Мисалдарды автордун уруксаты менен пайдаландык).

Элдосбек.

Эл (кыргыз-өзбек калкынын) ортосундагы 2010-жылдагы (айрыкча июнь айындагы) кайгылуу окуя (коогалаң) мындан ары такыр кайталанбасын каалап, кудайдан тилеп, чагымчылардын иши эч качан (урук-тукумуна чейин) жакшылык жандабасын жактырышып, журтка ынтымак каалап, Баткен облусунун Лейлек районунун Чимген айылынын тургуну, айтылуу-колу жеңил дарыгер Акжол Жапаров 2010-жылдын 16-июлу күнү төрөлгөн небересине (Сагындын уулуна)-түбөлүктүү үмүт менен Элдосбек деген ысым ыйгарат.

Мындай ономастикалык-антропонимдик оперативдүү-телеграфтык көрүнүштөрдө кыргыз ономастикасынын (энчилүү аттарынын) мазмундуулугу туюлат, чыгармачылыгы кайталанат. Ш. Жапаров ушундай көрүнүштөрдүн көрөңгөсүн антропонимдик жайгалган мотивди элдик педагогикалык статусту туюп, сезип турат.

Акбайрак (Бараталиева, 2007, 19-март, Баткен облусу, Сүлүктү шаары). Кыздын чоң атасы Бараталынын сөзү: "Кудай таала-жараткан менин ортоңку уулума - Камчыбекке беш эркек бала (эр бала) берди. Буга шүгүр кыламын. Алтынчы болуп ушул кызды берди. Ага атты өзүм койдум": 1. Эл аман-эсен жашап, ошолордун арасында -жаңыдан жарык дүйнөгө келген кызыбыз бар болуп, агаларынын желбиреген желеги (туусу) болуп жайкалып, жадырап, үйүбүздүн куту болуп, көрктөлүп, желбиреп жашасын; 2. Алла-таала неберелериме ырыскысын мол чачсын; 3. Акбайрак кызым-неберем элдин нускалуу эрежелерин ыйык туткан пенделерден болсун-деген тилектерден аркалап койдум" (2009, 07).

Үкү-1. Караңгыны (караңгылыкты) -алысты көрө билген; 2. Акылман, көрөгөч, кыраакы, кеменгер болсун; 3. Калыстыкты туу туткан жана жанындагыларга (чөйрөгө) да ушундай сапатты кармаган адам болсун деп мурда коюшкан. Азыркы кезде ХХ

кылымдын сонунда XXI кылымдын башында мындай энчилүү ат жаш балдарга берилбейт. (Кыргыз фамилияларында Үкү, Үкүбай, Сарыүкү дегендерди тарыхый көрүнүш катары учуратабыз (2009).

Элаян (Жаныш уулу, Бишкек ш., 2008-ж., 4-октябрь). Ата-эне перзент күтүп жүрүшкөндө, кишилер, айрыкча профессор фонормолог Т.К.Ахматов түшүндө-Жанышка: "Балаңа ээр сатып алдың, кылыч тандадың; ууга чыгып куш салдың" дешет да, келинчегиң айы-күнүнө жеткенде эркек төрөйт, уулдуу болорун аяндашат. Адамдардын аянындай эле келинчеги уул төрөйт. Ошондон улам жарык дүйнөгө келген наристеге: элдин арасында ар дайыма аман болушун, элдин кулуну болушун каалашып, Элаян деген энчилүү ат коюшат (2009.09). Чынгыз, Осмонбек, Нуржанат, Сүйүн, Жайлоогүл.

Элдин салттуу эпикалык, ошондой эле оозеки чыгармачылык күчтүү, көрөңгөлүү өнүккөндүктөн, антропонимдер элдик турмуштун кайнаган чордонунда тургандыктан, алар ар дайыма жандуу процесс катары изденүүчүлүктө-чыгармачылыкта болуп, жаңы табылгаларга багыттап тургандыгын кабар берип турат.

Чынгыз.

Кишинин (өзүнүн) энчилүү ата өзүн өмүр бою, ар дайыма коштоп, жакшы жакка багыт берип, билгизип турар (билинбеген-билинген) программасы болору тууралуу Чынгыз Айтматов "Балалыгым" деген эмгегинде, эскерүүсүндө (Ч.Айтматов: Чыгармаларынын сегиз томдук жыйнагында- бешинчи томунда: Б: Бийиктик, 2008, 404-405-б.) кыйыр түрдө минтип айткан, жазган, эскерген: "... Курагына караганда андан кийин менин атам-Төрөкул, кийин - Гүлайым эжем, анан эң кенжеси - Рыскулбек акем. Рыскулбек акем абдан зээндүү жана билимдүү болгон. Айтуудан мага "Чынгыз" деген ысымды ыйгарууну да ошол акем таклиб кылыптыр. Өтмүш тарыхты мыкты билгенин ушундан эле баамдаса болот- балдарына тарыхый улуу адамдардын ысымын ыроолону салт кармачу" (404-405-б.).

Сүйүн.

Жапаров Сейит чоң атасынын (бабасынын) Сүйүндүн энчилүү атын жаңыдан төрөлгөн уулуна Сүйүн деп ат берет. Ал эми Жакыпов Анвар өз атасынын атын- Темирди жаңыдан жарык дүйнөгө келген өз уулуна Темир деп энчилүү ат коёт (2008.04.05). Бул аракеттерден: 1.Улуу муундарга урмат көрсөтүү (көзү өткөндөрдүн арбагына сыйынуу); 2.Мурунку муундардын (ата-бабалардын) асыл сапаттарынын учурдагы муундарда болушун - кайталашын каалагандык сыяктуу максаттуу педагогикалык ойлор орун алган (Бул антропонимдик жагдай, маалыматтар 2007-2009-жылдары Баткен облусунун Лейлек районунун Чимген айылынан жана ушул аймактын Исфана шаарынан топтолду).

Осмонбек (Абдыракманов, 2008, 19-май, Бишкек ш.). Бул наристенин өз атасы Тууганбай Коңурбаев Кыргызстандагы таанымал, такшалган педагог-психолог болгондуктан жана баласынын энчилүү атынын (анын тыбыштык куралышын) же антропо-

нимдик хромантиясынын таасири жөнүндө аздыр-көптүр тааныштыгы бар болгондуктан, ошону менен кошо өмүрү өрнөктүү туугандары-улууларды урматтоо аркылуу тарбиянын ар дайыма таасирдүүлүгүн эске алып, чечмелеп айтканда, ал 2008-жылы 19-майда, Бишкек шаарында уулдуу болгон. Балага энчилүү ат коюу ата-эненин эң ыйык жана бөтөнчө тарбиялык милдеттеринин бири (негизгиси) деп түшүнүп, ошондон улам кезектеги төрөлгөн уулума чоң тай атасы- Осмонбектин урматына анын ысмын ыйгарууну эп көргөн, анткени Осмонбек чоң ата Кокон кандыгы (XVIII-XIX к.) учурунда Аксы өрөөнүнүн Тегене аймагында (чөлкөмүндө) болуш болгон. Бул тарыхый жагдайды эске алып, тай атасынын неберелеринин макулдугу жана өз апасынын уруксаты, жалпы туугандарынын колдоосунун натыйжасында Осмонбек деген ысымга токтолгон.

Ал эми фамилиясына менин анын өз атасынын - баласынын чоң атасы Абдыракманды тандашкан. (2009.05).

Жайлоогүл (Тойчубекова, 2008.17-июль Баткен обл., Лейлек р-ну, Кара-Булак айылы):

Аталган кыздын энеси Сонокан Жаркынова (1996): Менин өз элеси Салтанат Камчыбекова (1970) көп балалуу (небере-чеберелүү) десе да болот. Ичинен мени жактырбай, эмнеге балалуу болбойсуң, деп жаман көрүп да жүрдү. Кудайдын буйругу менен перзент күтөр убагым- бактылуу балалуу болор учурумду билип, толкундап-сүйүнүп, өзүбүздүн Төө-Жайлоого алып барып, чатыр тиктирип, өзү карады, өзү төрөттү. Элибиздин жаңы төрөлгөн балага, жаңы көз жарган энеге карата болгон бардык шартты түздү. Биринчи төрөтүмдү- тун кызыма ат койгондо адамдарды чакырып, кичинекей тойчук кылып атын Жайлоогүл коюшту. Биздин жойлоолордун абасынын тазалыгын, кооздугун караңыз!!! Жайлоонун толуп-болуп, көрктөнүп-көйкөлүп турган, кыргыз бейишинин төрүн эске алып балама ушундай ысым ыйгаргандыгына өз энеме абдан ыраазы болдум. Бүгүнкү күндө кызым жайлоону бөтөнчө жакшы көрөт, жактырат" (2010,09).

Нуржанат (Маматалиева, 2010-жыл, 6-декабрь Бишкек шаары) Шамшиев Айбек (1982) менен Абдыжалиева Акылайдын (1988) кызы.

Наристеге мындай энчилүү атты бөбөктүн ата-энеси, тууган-туушкандары акылдашып-макулдашып төмөндөгүдөй аруу тилек-үмүт менен: "Жылдызы өзгөчө жанган, бетинен нуру төгүлгөн, келечеги даана көрүнгөн, жакшылык өзү издеп, өзү жанашкан, өз аты менен төрөлгөн кутмандуу кыздардан болушун каалап" коюшкан.

Адабияттар:

1. Ч.Айтматов: Чыгармаларынын сегиз томдук жыйнагы-бешинчи том: Б: Бийиктик, 2008, 404-405-б.);
2. Жапаров Ш. Адам аттары-эл байлыгы: 3-толукталып басылышы: (Энциклопедиялык багыттагы монограф.). - Б.: Текник ББ, 2009.-324 б.;
3. Ш.Жапаровдун өздүк китепканасынан материалдар.

Рецензент: д.филол.н., профессор Марзыков Т.